

УДК 911.3:32 (919.9)

ЕВОЛЮЦІЯ СИСТЕМИ ДОГОВОРУ ПРО АНТАРКТИКУ: СТРУКТУРА І ДИНАМІКА АКТІВ, УХВАЛЕНИХ ЗА 1961-2011 рр.¹

А. Федчук

Національний антарктичний науковий центр, 01601 Київ, бульв. Тараса Шевченка, 16, тел. (0-44) 246-38-80, E-mail: andriyf@gmail.com

Реферат. У статті узагальнено міжнародно-політичні передумови становлення та особливості функціонування Системи Договору про Антарктику (СДА); проаналізовано структуру і динаміку правових актів (конвенцій, протоколів, узгоджених заходів, рішень, резолюцій та рекомендацій), ухвалених на всіх регулярних і спеціальних нарадах у рамках СДА, що мали місце за останнє півстоліття (1961–2011 рр.). Виявлено актуальну для кожного десятиліття проблематику, що в цілому вказує на поступальний (еволюційний) характер розвитку СДА: 1960-ті рр. – забезпечення обміну інформацією і налагодження міжнародного наукового співробітництва; 1970-ті рр. – розробка режиму освоєння природних ресурсів; 1980-ті рр. – найбільш динамічний період розвитку міжнародно-правового режиму регіону, для якого був характерний одночасний розвиток чотирьох відмінних тенденцій. По-перше, це посилення дебатів між Консультативними Сторонами Договору про Антарктику щодо вироблення майбутнього режиму використання мінеральних ресурсів антарктичного регіону. По-друге, дипломатична атака на Договір про Антарктику з боку країн, що розвиваються. По-третє, посилення усталеного міжнародно-правового режиму регіону за рахунок різкого збільшення держав, що приєдналися до Договору про Антарктику. По-четверте, надання Антарктиці природоохоронного статусу. Остання тенденція стала визначальною упродовж наступних 1990-их рр. Акти з інституціоналізації СДА, ухвалені після 2000 р., спрямовані на посилення стабільності міжнародно-правового режиму Антарктики і реагування на нові виклики СДА – проникнення немісцевих біологічних видів; оптимізація людської діяльності в регіоні внаслідок природних змін в екосистемі Антарктики у зв'язку з глобальним потеплінням; регулювання туристичної діяльності; комерціалізація наукових результатів. Виявлено два коротких, але критичних періоди біфуркації з інтервалом у 30 років. Перший період (1959–1961 рр.) закінчився з набуттям чинності Договором про Антарктику, що символізувало успіх міжнародної дипломатії (розв'язання назрілих міжнародних конфліктів з питань Антарктики спрямовувалося у русло стабільності та співробітництва). Другий період (1989–1991 рр.) закінчився підписанням Протоколу про охорону навколишнього середовища, внаслідок чого Антарктика з потенційного району піонерного освоєння викопних ресурсів перетворилася на планетарний заповідник. У 2041 р. прогнозується третя точка біфуркації розвитку СДА, зумовлена закінченням строку дії зазначеного Протоколу й актуалізацією питань остаточного врегулювання прав суверенітету в Антарктиці та розмежування континентального шельфу в Південному океані.

Эволюция системы Договора об Антарктике: структура и динамика актов, принятых за 1961–2011 гг. Федчук А.

Реферат. В статье обобщены международно-политические предпосылки становления и особенности функционирования Системы Договора об Антарктике (СДА); проанализированы структура и динамика правовых актов (конвенций, протоколов, согласованных мер, решений, резолюций и рекомендаций), принятых на всех регулярных и специальных совещаниях в рамках СДА, которые имели место за последние полвека (1961–2011 гг.). Выявлена актуальная для каждого десятилетия

¹ Стаття підготовлена за результатами участі автора у складі Українських делегацій на Консультативних нарадах з Договору про Антарктику в 2007–2011 рр.

проблематика, указывающая в целом на поступательный (эволюционный) характер развития США: 1960-ые гг. – обеспечение обмена информации и налаживание международного научного сотрудничества; 1970-ые гг. – разработка режима освоения природных ресурсов; 1980-ые гг. – наиболее динамичный период развития международно-правового режима региона, для которого было характерно одновременное развитие четырёх различных тенденций. Во-первых, это активизация дебатов между Консультативными Сторонами Договора об Антарктике касательно разработки будущего режима использования минеральных ресурсов антарктического региона. Во-вторых, дипломатическая атака развивающихся стран на Договор об Антарктике. В-третьих, укрепление устоявшегося международно-правового режима региона за счет резкого увеличения числа стран, присоединившихся к Договору об Антарктике. В-четвёртых, предоставление Антарктике природоохранного статуса. Последняя тенденция стала определяющей в течение последующих 1990-ых гг. Акты по институционализации США, принятые после 2000 г., направлены на укрепление стабильности международно-правового режима Антарктики и реагирование на новые вызовы США – проникновение неместных биологических видов; оптимизация человеческой деятельности в регионе вследствие природных изменений в экосистеме Антарктики в связи с глобальным потеплением; регулирование туристической деятельности; коммерциализация научных результатов. Выявлены два коротких, но критических периода бифуркации с интервалом в 30 лет. Первый период (1959–1961 гг.) завершился после вступления в силу Договора об Антарктике, что символизировало успех международной дипломатии (разрешение назревших международных конфликтов по вопросам Антарктики направлялось в русло стабильности и сотрудничества). Второй период (1989–1991 гг.) завершился подписанием Протокола об охране окружающей среды, вследствие чего Антарктика из потенциального района пионерного освоения полезных ископаемых превратилась в планетарный заповедник. К 2041 г. прогнозируется третья точка бифуркации в развитии США, что обусловлено окончанием срока действия указанного Протокола и актуализацией вопросов окончательного урегулирования прав суверенитета в Антарктике, а также разграничения континентального шельфа в Южном океане.

The evolution of the Antarctic Treaty System: a structure and dynamics of the acts adopted for 1961-2011. Fedchuk A.

This article gives an overview of the international-political preconditions and specific development of the governmental regime based on the Antarctic Treaty of 1959 and known as the Antarctic Treaty System (ATS). The structure and dynamics of all political acts are analyzed (such as conventions, protocol, agreed measures, decisions, resolutions and recommendations as well), which were adopted during all regular and special meetings within the ATS for 1961-2011. The topical issues for each decade were indicated: the 1960s – ensuring information exchange and entering into inter-national scientific cooperation; the 1970s – the prospect of exploration and exploitation of natural resources in the Antarctic region. The 1980s was the most complex and dynamic period in the history of the Antarctic governance. Four parallel developments were characterized of the ATS for that period as the following: the intensifying debate among the Consultative Parties within the ATS; the attack on the ATS by a group of developing countries which were outside the ATS; the increasing support for the ATS from countries outside the ATS and achieving a member status; and the growing concern about the conservation of Antarctica, initiated by the environmental movement. This last development became the dominant in the future 1990s. The acts in the 2000s were adopted in order to strengthen and to institutionalize the ATS as well as to anticipate its new challenges such as invasion of non-native species, organization human activities with a glance of natural changes in Antarctic ecosystems due to global and regional climate warming; and regulating commercial activities. First of all, the attention should be paid on Antarctic tourism and bioprospecting. In spite of developmental character of the ATS two short and critical periods of bifurcation were indicated with 30-years interval. The first one (1959-1961) ended when Antarctic Treaty entered into force. It was a real success of international diplomacy as international conflicts were turned into stability and effective co-operation. The second one ended with adoption of the Protocol on environmental protection. Consequently Antarctica as a potential region of mining was turned into natural reserve devoted to peace and science. The estimated third bifurcation point will be in 2041, because of Environmental Protocol expiry as well as actualization the sovereignty claims and delimitation of continental shelf in the South ocean.

Key words: Antarctic Treaty System, adopted acts, legal regime developments.

1. Вступ

Найбільша кількість публікацій історико-політичного та правового змісту стосовно використання та подальшого розвитку Південного полярного регіону з'являлася у світовій

науковій літературі в періоді підвищеного інтересу держав до Антарктики – напередодні підписання Договору про Антарктику у 1959 р. та інших суміжних правових актів, а також напередодні підготовки та обговорення антарктичної проблематики на Генеральних Асамблеях ООН у 1983 та 1987 рр. Показово, що значна частка наукових праць присвячена тенденціям розвитку режиму, перебіг яких був особливо характерним саме у 1980-их рр. (Abbink, 2007). Причому переважна більшість таких досліджень опублікована в той же період, тому з позицій сьогодення вони не містять необхідної історичної перспективи.

Черговий підвищений інтерес до антарктичної проблематики спостерігається зараз у зв'язку з закінченням Третього Міжнародного полярного року 2007-2008 рр. і відзначенням 50-річчя підписання і набуття чинності Договором про Антарктику. Проте останні публікації, присвячені визначенню перспектив подальшого освоєння Антарктики, не містять ретельного ретроспективного аналізу рішень, ухвалених Консультативними Сторонами задля підтримки та посилення Системи Договору про Антарктику (СДА). Очевидно, що без такого аналізу вивчення особливостей функціонування і тенденцій розвитку міжнародно-правового режиму Антарктики є до певної міри безпредметним.

В останні роки міжнародна спільнота неодноразово висловлювала своє занепокоєння щодо зміни характеру різних видів діяльності в регіоні. Зокрема, спостерігаються різке зростання антарктичного туризму, промислу морських живих ресурсів, збільшення наукових досліджень, результати яких набувають широкого використання з комерційною метою (біологічна розвідка). Активізація зазначених видів діяльності значно підвищує ризики негативного екологічного впливу, а також підриває стабільність міжнародно-правового режиму регіону. Це вимагає від держав – учасниць цього режиму ухвалення спеціальних правових актів з метою підвищення ефективності механізмів регулювання та контролю за діяльністю в Антарктиці.

Виходячи з цього, метою статті є визначення структури і динаміки правових актів, ухвалених на всіх 34-ох чергових Консультативних нарадах з Договору про Антарктику (КНДА), на 12-ти спеціальних або позачергових нарадах (СКНДА), 10-ти Нарадах експертів під керівництвом КНДА, а також на трьох дипломатичних конференціях, які мали місце за останнє півстоліття (1961–2011 рр.). З перерахованих заходів найбільш регулярно проводились саме КНДА. До 1994 р. вони скликалися, як правило, раз на два роки, а починаючи з 1995 р. – щорічно. Зазначені наради ухвалюють акти різної юридичної сили – конвенції, протоколи, узгоджені заходи, рішення, резолюції та рекомендації. Причому всі акти КНДА, схвалені до 1994 р. включно, називались резолюціями, адресованими урядам Консультативних Сторін. Після 1994 р. такі акти стали поділятися на узгоджені заходи (виконання яких є юридично обов'язковим після схвалення їх урядами Консультативних Сторін), рішення (стосуються внутрішньо-організаційних питань СДА і не потребують ратифікації) та резолюції (документи декларативного характеру з факультативними формулюваннями).

Для групування та аналізу правового статусу актів був використаний пошуковий апарат електронної бази даних Секретаріату Договору про Антарктику (режим доступу: <http://www.ats.aq/>)¹. Акти групувались за одинадцятьма категоріями: загальні питання; інституційні та правові питання; обмін інформацією; наукове співробітництво; операційні питання; мінеральні та морські живі ресурси; туризм; історичні місця та пам'ятки; просторова охорона і управління спеціальними районами; а також інші природоохоронні питання, що включають оцінку впливу на навколишнє середовище, охорону флори та фауни, забруднення морського середовища та поводження з відходами. З метою ретроспективного відстеження змін пріоритетів Консультативних Сторін усі акти аналізувались за 10-річними періодами. Загалом за допомогою пошукових засобів бази даних проаналізовано правовий статус 491 акта, причому встановлено, що близько 20% актів стосуються змісту щонайменше двох категорій, тому при складанні відповідних

¹ Автор здійснював редагування електронних ресурсів бази даних у рамках стажування у штаб-квартирі Секретаріату Договору про Антарктику (м. Буенос-Айрес), березень-квітень 2008 р.

діаграм вони враховувались повторно. Також визначено, що 137 актів (майже 30%) вже втратили чинність станом на 1 листопада 2011 р. Попри це вони були включені в огляд, оскільки, незважаючи на втрату актуальності, лишаються невід'ємними елементами СДА і вказують на еволюційний характер її розвитку.

Виконуючи дослідження, автор виходив з припущення, що зазначені акти не лише відображають практичну необхідність регулювання певних аспектів діяльності в регіоні, а й вказують на цінності, з якими асоціюється Антарктика на певному етапі розвитку її міжнародно-правового режиму. Для розкриття поставленої мети у статті також узагальнюються міжнародно-політичні передумови становлення та особливості функціонування системи Договору про Антарктику, що в поєднанні з правовим аналізом ухвалених актів є необхідною передумовою для розуміння тенденцій її подальшого розвитку.

2. Міжнародно-політичні передумови укладання Договору про Антарктику

У період між двома світовими війнами окремі держави, які здійснювали активний морський промисел у Південному океані, почали методично вживати заходів для посилення своєї ролі у вивченні й подальшій експлуатації природних ресурсів Антарктики. Внаслідок цього до середини минулого століття сім держав висунули претензії на окремі території в Антарктиці і в односторонньому порядку поширили на них свій суверенітет. Причому п'ять держав (Велика Британія, Австралія, Нова Зеландія, Франція та Норвегія) визнали претензії кожної із сторін і добровільно звузили простір наукових досліджень, будуючи свої стаціонарні станції виключно в межах проголошених залежних територій. Натомість претензії Великої Британії, Аргентини та Чилі перекривалися, тобто три держави претендували практично на одну й ту ж територію, що охоплює Антарктичний півострів та Південні Шетландські острови. При цьому предмет територіальних суперечок складає близько 3 млн км². Методи боротьби трьох претендентів на утвердження свого суверенітету в Антарктиді, крім спорудження баз у безпосередній близькості до баз конкурентів, включали такі символічні акти, як розповсюдження спеціальних декларативних табличок і державних прапорів, дипломатичні демарші й навіть відкриту демонстрацію військової сили (щоправда, без її прямого застосування південніше 60° пд.ш.). Особливу позицію у питанні розподілу суверенітету в Антарктиді зайняли США і Радянський Союз (нині – Росія). Дві супердержави, не визнаючи претензій інших країн, проголосили сферою своїх національних інтересів всю Антарктиду і офіційно залишили за собою право на висунення будь-яких претензій в майбутньому.

Аналіз аргументів, на підставі яких держави обґрунтовували свої претензії на антарктичні землі (право першовідкривача, ефективна окупація, географічна близькість та спроби застосування практики секторального права), широко висвітлений у зарубіжній та вітчизняній науковій літературі (Голицин, 1989; Щипцов, 1997; Слевич, 1985). Слід зазначити, що в цих джерелах право першовідкривача чи правонаступника і пов'язані з цим заходи ефективної окупації розглядаються переважною більшістю фахівців як анахронізми колоніальної епохи, тому з позиції сучасного міжнародного права не можуть бути реальною підставою для встановлення суверенітету над антарктичними територіями. У свою чергу концепція полярних секторів неприйнятна для Південної полярної області, оскільки не може бути застосована до районів відкритого моря та ізольованих неосвоєних територій. Відтак усі учасники конфлікту дійшли спільної думки, що законне вирішення питання режиму антарктичних територій можливе лише на підставі консенсусу, тобто взамовизнання інтересів усіх зацікавлених сторін.

Проведений у 1957-1958 рр. Міжнародний геофізичний рік – наймасштабніший міжнародний науковий захід XX ст. не лише зіграв важливу роль в історії дослідження Антарктики, а й послабив край напружену тоді політичну конфронтацію між державами, які заявили про свої інтереси в Антарктиці. Ці країни зажадали продовжити успішний досвід наукового співробітництва у вже обговорюваній на той час конфігурації міжнародного режиму управління Південною полярною областю Землі. Внаслідок дипломатичних

переговорів 1 грудня 1959 р. дванадцять держав, які брали активну участь в антарктичних дослідженнях упродовж Міжнародного геофізичного року (крім названих дев'яти країн, це також Бельгія, ПАР та Японія), підписали компромісний Договір про Антарктику.

Договір встановлює статус-кво на висунуті територіальні претензії, тобто заморожує питання суверенітету Антарктики й тим самим нейтралізує невідворотну за інших умов ескалацію міжнародного конфлікту. Проте питання територіальних претензій в Антарктиці на сьогоднішній день все ще лишається остаточно не вирішеним, адже сам документ по суті є лише військовим договором про демілітаризацію території, щоправда, в безпрецедентному масштабі цілого континенту (Beeby, 1991)¹. Разом з тим важко переоцінити ту визначну обставину, що Договір, попри те що розроблявся, підписувався та ратифікувався в розпал “холодної війни”, ефективно ізолював цілий континент від світової гонки озброєнь, забезпечивши не лише мир у Південній полярній області, а й заклавши принципи мирного співробітництва в інших регіонах планети.

Стаття XII Договору про Антарктику передбачає можливий перегляд положень договору після 30 років з часу набуття ним чинності (тобто у 1991 р.), якщо одна або більше сторін вбачатимуть у цьому доцільність. Низка державних діячів і політиків прогнозували, що положення договору втратять свою актуальність і він буде скасований після 1991 р. (Trolle-Andersen, 1987). Нині хибність цих тверджень очевидна: у Вашингтонській декларації, ухваленій у 2009 р. у зв'язку з відзначенням 50-річчя підписання Договору про Антарктику, держави-учасниці засвідчили свою послідовну й непохитну прихильність принципам і положенням Договору про Антарктику і всім іншим актам, що з'явилися після його підписання.

Таким чином принципи, закладені в Договорі про Антарктику, не втрачають свого значення вже п'ять десятиліть поспіль, а США безспідставно визнана фахівцями як один з найбільших успішних режимів міжнародного права.

3. Основні принципи та прецеденти Системи Договору про Антарктику

Основними положеннями Договору про Антарктику є: Антарктика використовується виключно в мирних цілях (ст. I); свобода наукових досліджень в Антарктиці і співробітництво з цією метою (ст. II); задля гарантування мирного використання Антарктики всі її райони, включаючи усі станції, обладнання в цих районах, а також усі морські й повітряні судна в будь-який час відкриті для інспекції (ст. VII). Сторони, що проголосили свої територіальні претензії, залишили за собою право висувати такі претензії в майбутньому або не визнають жодних претензій, рівнозначно захищені у ст. IV, зокрема: “Жодні дії чи бездіяльність, які матимуть місце, поки договір лишається чинним, не створюють підстав для проголошення, підтримки чи заперечення будь-яких претензій на територіальний суверенітет в Антарктиці”. Безумовно, це найбільш продумане і зважене положення Договору.

З часом Договір про Антарктику став правовою основою для становлення розгалуженої та гнучкої системи міжнародних нормативно-правових актів (режимів), які, доповнюючи і конкретизуючи положення самого договору, регулюють різні види діяльності в Антарктиці. Натепер США має дві базові складові: політико-правову та організаційну (Russian Federation, 2009). До першої входять власне Договір про Антарктику як системоутворюючий правовий акт, а також Конвенція про збереження антарктичних тюленів 1972 р., Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики 1980 р., Протокол про охорону навколишнього середовища 1991 р. та чинні узгоджені заходи (рекомендації, рішення, резолюції), ухвалені Консультативними Сторонами.

Аналізуючи ефективність міжнародно-правового режиму регіону, можна виділити наступні новаторські принципи (прецеденти) використання простору Землі. По-перше,

¹ До 1959 р. було укладено подібні міжнародні договори щодо значно менших територій – Суецького каналу (1888 р.), Панамського каналу (1903 р.), архіпелагу Шпіцберген (1920 р.) (Щипцов, 1997).

Договір про Антарктику забезпечує використання цілого континенту винятково з мирною метою шляхом прямої заборони здійснення в Антарктиці заходів військового характеру, таких як створення військових баз та відповідної інфраструктури, проведення військових навчань і випробування зброї. Більше того, це перший міжнародний правовий акт, який проголошує створення без'ядерної зони, де забороняється випробування такої зброї та зберігання ядерних відходів.

По-друге, правові норми Договору про Антарктику забезпечили тривалий і дієвий механізм запобігання міжнародним конфліктам. Баланс інтересів, досягнутий в Договорі (відтермінування або замороження питання територіальних претензій), дозволяє державам спільно управляти діяльністю в Антарктиці, не завдаючи шкоди своїм національним інтересам, зокрема принциповим позиціям щодо статусу антарктичних територій. Цей підхід також вказує шлях пошуку компромісних рішень для вирішення нових регіональних проблем. Зокрема, вже давно назріло питання врегулювання континентального шельфу в Південному океані.

По-третє, Договір про Антарктику забезпечує безпрецедентне міжнародне наукове співробітництво. В жодному іншому регіоні планети наукова діяльність і порядок її здійснення не справляють такого великого впливу на формування міжнародно-правового режиму, як в Антарктиці. Більше того, наукове співробітництво є дієвим інструментом міжнародної дипломатії в регіоні.

По-четверте, розуміння єдності екосистеми Антарктики і навколишнього Південного океану спричинило необхідність управління цим простором як єдиним цілим. Конвенція з охорони морських живих ресурсів є одним із перших міжнародних актів, що передбачає екосистемний підхід до управління природними ресурсами в масштабі цілого океану (Russian Federation, 2008). Цей підхід принципово відрізняється від традиційної практики, орієнтованої на поняття максимального стійкого вилову, зафіксованого в Конвенції ООН з морського права та в інших регіональних рибпромислових угодах. Екосистемний підхід характеризується низкою особливостей. По-перше, вибір зони дії Конвенції позначається не лініями, обраними з політичних чи економічних міркувань, а на основі біогеографічних критеріїв – ареалів поширення антарктичних морських організмів і меж морської екосистеми Антарктики, природним гідрологічним бар'єром якої є зона антарктичної конвергенції. По-друге, це широке визначення поняття морських живих ресурсів, до яких належать не лише традиційні види риб та ракоподібних, а й птахи та інші біологічні види в межах морської екосистеми Антарктики. По-третє, положення Конвенції скеровані на підтримку екологічних взаємозв'язків між промисловими і пов'язаними з ними іншими популяціями; а також на запобігання змінам і на те, щоб звести до мінімуму небезпеку тих змін морської екосистеми, які потенційно є невідворотними.

До другої – організаційної – складової СДА входять міжнародні виконавчі органи управління певними видами діяльності в Антарктиці, створені в різний час у відповідності до вказаних конвенцій. Вищим колективним міжурядовим органом управління є Консультативні наради з Договору про Антарктику, які регулярно скликаються з метою обміну інформацією, проведення взаємних консультацій з питань, що становлять спільний інтерес в Антарктиці, а також з метою розробки, розгляду та рекомендації своїм урядам заходів, що сприятимуть належному виконанню принципів Договору про Антарктику (ст. IX). Наради проводяться щороку на території однієї з Консультативних Сторін (за домовленістю). Крім регулярних засідань, відбуваються спеціальні наради делегатів та засідання експертів для вирішення вузькоспеціалізованих нагальних питань розвитку певних видів діяльності в Антарктиці.

Членство у Договорі про Антарктику й відповідно представництво на КНДА дворівневі. На сьогодні 49 країн приєдналися до договору, з них 28 мають статус Консультативних Сторін, тобто користуються правом вето при прийнятті рішень, які в обов'язковому порядку ухвалюються виключно консенсусом. До Консультативних Сторін

належать 12 держав, які першими підписали Договір про Антарктику у 1959 р., а також іще 16 держав, які приєдналися до договору згодом і утримують власні наукові станції або регулярно здійснюють комплексні антарктичні експедиції¹.

Другий – нижчий – рівень членства складають Неконсультативні Сторони, які приєдналися до договору, але ще не засвідчили свою прихильність його принципам і не проводять на постійній основі активні наукові дослідження в Антарктиці. Неконсультативні Сторони беруть участь у КНДА лише з 1983 р. як спостерігачі, тобто без права прийняття рішень. Будь-яка країна – член ООН може приєднатись до Договору про Антарктику, проте КНДА є закритими заходами: країни, що не приєдналися до договору, не відіграють на КНДА жодної ролі й не мають жодних важелів впливу на процеси прийняття рішень. До таких належать практично всі країни арабського світу та Африки (за винятком Туреччини і ПАР).

Разом з тим СДА – це не тільки сукупність правових режимів, виконавчих органів та багаторівневого членства, а й система взаємопов'язаних узгоджених заходів, рішень, резолюцій, рекомендацій та інших інструментів, ухвалених відповідно до Договору про Антарктику (Chaturvedi, 1996). Причому рекомендації та узгоджені заходи набувають чинності після їх схвалення урядами Консультативних Сторін. У практиці роботи СДА відомі випадки відмови урядів низки Консультативних Сторін ратифікувати погоджені на КНДА рекомендації. Найбільш відомим прикладом слугує Конвенція про регулювання освоєння мінеральних ресурсів Антарктики, яка попри схвалення у 1988 р. так і не набула чинності. Цей приклад свідчить про ефективну багаторівневу систему контролю за прийнятими на КНДА рішеннями політико-економічного характеру.

4. Структура актів КНДА за 1961–2011 рр.: аналіз змісту ключових рішень

4.1. 1960-ті рр. – забезпечення наукового співробітництва

Як буде показано нижче, делегати всіх без винятку КНДА приділяли стабільно високу увагу природоохоронним питанням. Ключовим ухваленим актом першого десятиліття СДА, який задав тон усій подальшій природоохоронній діяльності Консультативних Сторін, була Рекомендація III-8 (Брюссель, 1964 р.), що затверджувала “Узгоджені заходи з охорони флори та фауни в Антарктиці”. Ці заходи відзначались новаторським попереджувальним підходом у плануванні та забезпеченні людської діяльності в Антарктиці. Зокрема, затверджувались перелік біологічних видів і система природоохоронних районів Антарктики, яким уряди Консультативних Сторін надавали спеціальний режим, спрямований на збереження унікальних екосистем, що становлять особливу наукову цінність.

Разом з тим у структурі ухвалених за різні періоди актів КНДА прослідковуються певні особливості (своєрідна спеціалізація), що вказує на актуальні для кожного десятиліття аспекти діяльності людини в Антарктиці. Так, після проведення Міжнародного геофізичного року (1957-1958) і набуття чинності Договором про Антарктику у 1961 р. наукові дослідження стали в регіоні домінуючою діяльністю на наступні десятиліття. Як уже було сказано, організація на постійній основі активної наукової роботи, яка виражається у наявності власних наукових станцій або регулярно проведенні антарктичних експедицій, є обов'язковою вимогою приєднання до Договору про Антарктику і набуття відповідного членства. Для забезпечення прозорості та створення належних правових умов міжнародного аудиту такої діяльності Консультативними Сторонами було ухвалено, особливо на перших КНДА, цілу низку рекомендацій, спрямованих на виконання статті III Договору, тобто здійснення обміну результатами наукових спостережень в Антарктиці і забезпечення вільного доступу до них. Характерно, що майже половина рекомендацій, ухвалених на

¹ Україна приєдналася до Договору про Антарктику 17 вересня 1992 р., а 27 травня 2004 р. отримала статус Консультативної сторони. У червні 2008 р. Україна виступила приймаючою стороною XXXI КНДА.

КНДА у 1960-ті рр., стосується обміну інформацією (20%) та питань наукового співробітництва (9%) (рис. 1). Ухвалені рекомендації регулювали такі актуальні аспекти діяльності в Антарктиці, як обмін інформацією щодо наявності наукових програм та логістичних проблем їх виконання, зокрема, поширення відомостей щодо запуску ракет, діяльності океанографічних науково-дослідних суден, наявності аеродромів та відповідної інфраструктури, польових притулків, об'єктів телезв'язку, умов та строків надання метеорологічної і синоптичної інформації.

У свою чергу рекомендації з наукового співробітництва та операційних питань, серед іншого, врегульовували обмін науковими працівниками, порядок транспортування наукових зразків та обладнання, передачу наукової інформації, а також контроль та звітування про використання радіоізотопів у наукових дослідженнях.

Така висока частка порушених питань у структурі актів ранніх КНДА підтверджує широко розтиражований у світовій науково-популярній літературі 1960-их рр. географічний образ Антарктики як унікальної наукової лабораторії (Dodds, 1997; Davis, 2007).

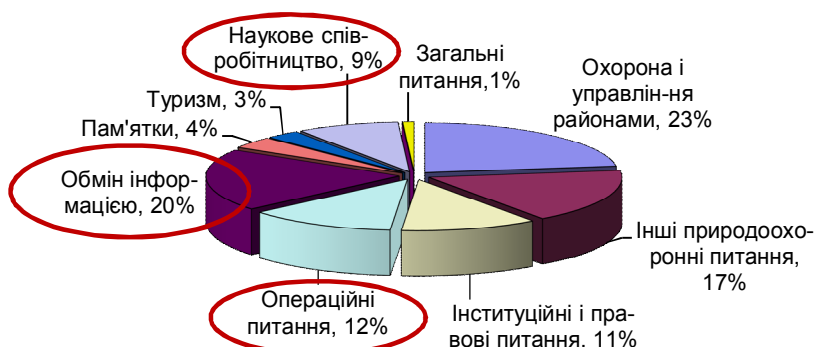

Рис. 1. Структура актів КНДА, ухвалених у 1961–1970 рр.

Проте вже в наступні десятиліття кількість ухвалених актів з обміну інформацією та наукового співробітництва знизиться до 3-4%, що свідчатиме, з одного боку, про достатню врегульованість цих питань, а з іншого – про зміну пріоритетів Консультативних Сторін і появу на порядку денному КНДА нових, більш актуальних питань.

4.2. 1970-ті – початок 1980-их рр. – розробка режиму освоєння природних ресурсів

У 1960-тих рр. Консультативні Сторони з політичних міркувань не ухвалили жодного рішення стосовно експлуатації природних ресурсів Антарктики, оскільки це могло порушити досягнутий баланс інтересів і підірвати дієздатність усього режиму. Проте вже в наступному десятилітті делегати КНДА, просуваючи державні інтереси своїх урядів, приділили цій проблематиці 16% ухвалених рекомендацій: 8% стосувались експлуатації морських біоресурсів і стільки ж – питанням промислової розвідки мінеральних корисних копалин (рис. 2).

У 1972 р. на спеціальній дипломатичній конференції в Лондоні 12 держав, які на той час були Консультативними Сторонами Договору про Антарктику, ухвалили Конвенцію про збереження антарктичних тюленів, що стало першим кроком до створення власне правової системи, бо до того часу режим складався по суті тільки з одного договору і рекомендацій КНДА. Не дивлячись на те, що на момент прийняття Конвенції комерційний промисел антарктичних тюленів практично не здійснювався (окремі види тюленів були неконтрольовано винищені ще у XIX ст.), принципове значення Конвенції полягало у заповненні суттєвих прогалин Договору про Антарктику, розширюючи головним чином співробітництво між сторонами як географічно, так і змістово. По-перше, співробітництво між сторонами було поширене на морський простір Південного океану в межах 60° пд.ш.

(положення самого Договору про Антарктику стосуються виключно материка та шельфових льодовиків). По-друге, на прикладі антарктичних тюленів було продемонстровано можливість досягнення взаємоприйняттого рішення щодо комерційної експлуатації морських біоресурсів.

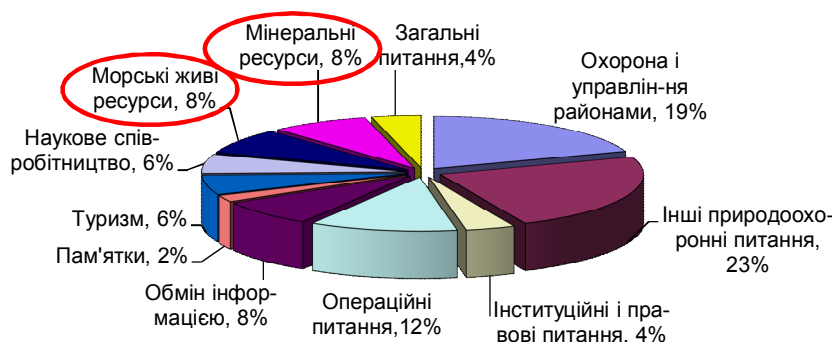

Рис. 2. Структура активів КНДА, ухвалених у 1971–1980 рр.

У 1975 р. учасники VIII КНДА розпочали вивчати питання ефективних заходів з охорони і раціонального використання всіх морських живих ресурсів Антарктики, а не лише окремих біологічних видів. Через два роки делегати ухвалили Рекомендацію IX-2 (1977 р.), яка містила рішення про початок розробки нової угоди СДА – Конвенції про збереження морських живих ресурсів Антарктики. У заключному звіті IX КНДА зазначалося, що поняття збереження, закладене в Конвенцію, включає раціональне використання в тому сенсі, що промисел не є забороненим. Проте режим, встановлений Конвенцією, заборонятиме механізми розподілу вилову чи інші заходи економічного регулювання промислу без належного наукового обґрунтування. У цьому сенсі Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики є унікальною міжнародною угодою, яка, на думку багатьох фахівців, може слугувати моделлю розвитку подальших регіональних режимів освоєння та управління морськими живими ресурсами Світового океану.

Одночасно із встановленням режиму збереження морських живих ресурсів розпочався складний і тривалий процес пошуку шляхів досягнення компромісу в питанні освоєння мінеральних ресурсів Антарктики. На кінець 1960-их рр. технічний розвиток світової видобувної промисловості вже дозволяв здійснювати попередні розвідувальні роботи в полярних регіонах, тому низка видобувних компаній Австралії, Нової Зеландії, Великої Британії та США звернулася до урядів своїх держав за роз'ясненням перспектив здійснення комерційної розвідки в Антарктиці. Це стало формальним приводом для початку обговорення питання освоєння мінеральних ресурсів Антарктики на КНДА. Консультативні Сторони розуміли необхідність завчасного вироблення правил освоєння мінеральних ресурсів в Антарктиці до того, як окремі країни чи транснаціональні корпорації в односторонньому порядку розпочнуть нерегульовану розробку корисних копалин. Такий перебіг подій, безумовно, посилив би ризик відновлення суперництва, знятого у свій час Договором про Антарктику.

Вперше це питання з ініціативи Нової Зеландії було внесено до порядку денного VI КНДА, що проходила в м. Токіо у 1970 р., але ні в Заключному звіті, ані в ухвалених рекомендаціях результати обговорення не були відображені, що свідчило про неготовність країн досягти консенсусу стосовно єдиного підходу до питання мінеральних ресурсів і його узгодження з принципами Договору про Антарктику. Сам договір не містить жодних положень щодо регулювання видобувної діяльності – на час його підписання така діяльність не була актуальною. Тим не менш будь-яка промислова експлуатація викопних ресурсів неодмінно порушить основоположні принципи договору, в першу чергу питання

суверенітету. Отже, для запобігання конфлікту потрібно було віднайти таке компромісне рішення, яке б задовольнило інтереси всіх зацікавлених сторін – як країн з територіальними претензіями, так і країн, що таких претензій не визнають.

Перший крок у цьому напрямі було зроблено на VII КНДА (м. Веллінгтон, 1972 р.). Ухвалена Рекомендація VII-6 містила два важливих положення, які заклали основу подальшого обговорення цього питання. По-перше, Консультативні Сторони від імені всієї міжнародної спільноти взяли на себе відповідальність (фактично, управлінські функції) за раціональне використання корисних копалин Антарктики. Позиція Консультативних Сторін виходила з того, що саме вони спільно здійснюють адміністративну владу над антарктичним континентом, еквівалентну колективному суверенітету і яка серед іншого включає питання юрисдикції природних ресурсів (Голіцин, 1989). По-друге, сторони дійшли згоди, що новий міжнародно-правовий режим освоєння мінеральних ресурсів має ґрунтуватися на положеннях Договору про Антарктику, розширюючи сферу застосування і наповнюючи його новим змістом.

У рішеннях наступної, VIII КНДА, яка проходила в м. Осло в 1975 р., підкреслювалось, що охорона природного середовища є першочерговим завданням, яке треба враховувати з огляду на перспективу виявлення в Антарктиці покладів копалин, придатних до видобутку. У ході обговорення частина країн, вказуючи саме на недостатність вивчення екологічних наслідків видобутку корисних копалин, а також на обмеженість даних з техніко-економічних аспектів такої діяльності, пропонували оголосити мораторій на промисловий видобуток строком на 20–30 років. Планувалось, що за цей час сторони ретельно вивчать можливість і доцільність видобутку мінеральної сировини з точки зору впливу на екологічну рівновагу Південної півкулі і всієї Землі в цілому. Причому, в разі негативної відповіді, Антарктику треба було проголосити заповідним районом в інтересах усього людства. І лише в тому разі, коли буде встановлено, що за певних умов видобувна промисловість в Антарктиці допустима, належало розпочати на широкій консенсусній основі розробку правових норм і стандартів такої діяльності.

Інша група країн на чолі зі США категорично виступала проти такого мораторію, наполягаючи на прискореній розробці режиму експлуатації мінеральних ресурсів. Підставою для такої позиції, як зазначають деякі дослідники, були прогнози щодо вичерпання планетарних природних ресурсів, опубліковані у 1972 р. фахівцями Римського клубу (Meadows, 1972). Згодом нафтова криза 1973 р. змусила розвинені країни активізувати пошуки нових покладів нафти за межами розроблених нафтових родовищ. Так, у 1974 р. Геологічна служба США оприлюднила звіт, у якому високо оцінювались перспективні поклади нафти й газу в антарктичному регіоні. Хоча згодом з'ясувалось, що звіт не містив достатнього наукового обґрунтування, він визначив подальшу політику США у переговорному процесі КНДА.

Своєю чергою у звіті наради експертів з екологічних, технологічних та суміжних аспектів освоєння мінеральних ресурсів Антарктики вказувалось на недостатність вивчення геологічних формацій Антарктики й, відповідно, низьку ймовірність розвитку комерційної експлуатації мінеральних ресурсів Антарктики у найближчій перспективі. Проте виняток становила розробка покладів нафти та газу на континентальному шельфі. Відтак експерти рекомендували делегатам КНДА приділити особливу увагу визначенню районів Антарктики, найбільш перспективних для видобутку вуглеводнів.

На IX КНДА (1977 р.) делегати досягли домовленості розпочати розробку міжнародно-правового режиму експлуатації антарктичних мінеральних ресурсів. Це була суттєва поступка прибічників мораторію. Водночас інша група країн (противників мораторію) пішла на компроміс і погодилась на включення до оперативної частини Рекомендації IX-1 положення про введення, по суті, тимчасового мораторію на здійснення будь-якої діяльності, пов'язаної з освоєнням мінеральних ресурсів Антарктики на період вироблення відповідного правового режиму регулювання такої діяльності.

Згодом було ухвалено низку рішень, у яких наголошувалось на прогресі, досягнутому в напрацюванні правового режиму. Поворотним моментом в обговоренні проблеми мінеральних ресурсів стало XI КНДА в Буенос-Айресі, яке символічно відкрилось 23 червня 1981 р. – у день 20-річчя набуття чинності Договором про Антарктику (23 червня 1961 р.)¹. Після двох десятиліть існування договору делегатам довелося шукати відповідь на питання, чи зможе створена договором правова система впоратися з найбільшим випробуванням і в черговий раз довести свою життєздатність. Втілюючи задекларовані наміри досягти узгодженого рішення, Консультативні Сторони ухвалили Рекомендацію XI-1, у якій підкреслювалось, що вироблення й підписання правового режиму освоєння мінеральних ресурсів є затребуваним заходом, спрямованим на розвиток та укріплення СДА. Важливим також було рішення підготувати до підписання зазначений режим у стислі строки. Терміновість пояснювалась тим, що Консультативні Сторони прагнули заповнити правовий вакуум у цій сфері до того, як це питання могло стати предметом обговорень на Генеральних асамблеях ООН, адже збільшення кількості учасників переговорів ускладнило б досягнення консенсусу і збереження статус-кво у питанні суверенітету Антарктики. Крім того, без узгодженої позиції самих Консультативних Сторін у такому принциповому питанні, як промислова експлуатація сировинних ресурсів, неможливо уникнути суперечностей у подальшій роботі СДА, особливо у зв'язку з ймовірністю скликання в 1991 р. конференції з перегляду положень Договору про Антарктику.

З огляду на це, у Рекомендації XI-1 прописано необхідність скликати спеціальні КНДА для якнайшвидшого вироблення режиму використання мінеральних ресурсів, визначення його форми і виконавчих органів, а також порядок здійснення подальших переговорів. При цьому в рекомендації зазначалось, що розроблюваний режим повинен поширюватись, по-перше, на промислову розвідку (діяльність, пов'язану з мінеральними ресурсами, здійснення якої передбачає нерозповсюдження отриманих даних і розвідувальне буріння з ненауковою метою), і, по-друге, на промислову розробку мінеральної сировини, тобто діяльність з підготовки та безпосереднього здійснення видобутку.

Про те, що переговори проходили у складних умовах, говорить той факт, що в 1982 р., за рік після початку офіційних переговорів щодо майбутнього режиму, дві Консультативні Сторони – Велика Британія та Аргентина – ввійшли у стадію активного збройного конфлікту за приналежність Фолклендських (Мальвінських) островів (Coll and Arend, 1985). Попри те, що це протистояння в субантарктичному регіоні мало головним чином військово-стратегічне підґрунтя, не варто відкидати можливий взаємозв'язок інциденту з потенційним освоєнням ресурсів у виключній економічній зоні цього архіпелагу, а в перспективі – на антарктичному континентальному шельфі.

Незважаючи на такі труднощі, після проведення упродовж 1982–1988 рр. 12-ти сесій на заключному з'їзді IV СКНДА у Веллінгтоні (Нова Зеландія) 2 червня 1988 р. консенсусом було ухвалено Конвенцію з регулювання освоєння мінеральних ресурсів Антарктики і розпочато процедуру її підписання і ратифікації урядами Консультативних Сторін. Новий режим унормовував усі питання освоєння мінеральних ресурсів на стадіях пошуку, розвідки та промислової розробки, за винятком питання відповідальності, що саме має стати предметом подальших переговорів. Конвенція визначала мінеральні ресурси як усі неживі природні невідновні ресурси, включаючи паливні копалини, металічні та неметалічні мінерали. При цьому в Заключному звіті IV СКНДА зазначалось, що мінеральні ресурси, як вони висвітлені у положеннях Конвенції, не включають материкову кригу та айсберги, питання про видобуток яких має бути розглянуте окремо. Консультативні Сторони

¹ Прикметно, що рівно 30 років потому – 23 червня 2011 р. – у Буенос-Айресі в рамках чергової, 34-ої КНДА відбулися урочисті заходи з нагоди відзначення 50-річчя набуття чинності Договором про Антарктику, і, зокрема, з ініціативи Аргентини делегати ухвалили Декларацію про міжнародне співробітництво в Антарктиці, підписання якої було приурочене до цієї круглої дати.

розуміли, що відпрацьована належним чином технологія використання айсбергів може задовольняти потреби у прісній воді, головним чином у прибережних зонах. Разом з тим видобуток льоду в Антарктиці, особливо використання з цією метою наземного обладнання, може суттєво погіршити екологічний стан регіону.

На черговій, XV КНДА Консультативні Сторони (м. Париж, 1989 р.) встигли ухвалити тільки одну Рекомендацію (XV-21) стосовно використання антарктичного льоду. Делегати, прагнучи, щоб комерційна експлуатація антарктичного льоду не розпочиналася, перш ніж Консультативні Сторони розглянуть усі спірні питання, пов'язані з такою діяльністю, рекомендували своїм урядам, по-перше, здійснити обмін інформацією щодо можливих технологій комерційної експлуатації айсбергів і виконання відповідних екологічних експертиз. По-друге, належало здійснювати координацію дослідницьких програм з полярної гляціології, океанографії і метеорології, оскільки ці дисципліни пов'язані з морським льодом. Також сторони домовились внести до порядку денного наступної, XVI КНДА окреме питання щодо використання антарктичного льоду.

Однак вищезазначена Рекомендація XV-21 була остатнім ухваленим рішенням, яке стосувалось питання комерційної експлуатації природних ресурсів. Посилення природоохоронного руху у внутрішньополітичному житті деяких країн призвело до втрати консенсусу в питанні ратифікації Конвенції, в результаті чого цей акт так і не набув чинності до цього часу. Провал з підписанням Конвенції став першою серйозною загрозою існуванню СДА. Разом з тим завдяки отриманому Консультативними Сторонами досвіду розробки правового режиму освоєння мінеральних ресурсів був підписаний принципово новий акт, який визначив подальший розвиток СДА на наступні десятиліття.

4.3. 1980-ті рр. – атака країн Третього світу і різке збільшення кількості країн – членів Договору про Антарктику

Із закінченням роботи III Конференції ООН з морського права у вересні 1982 р. розпочався етап активного залучення ООН до розгляду проблем Антарктики (на той час Консультативні Сторони вже шість місяців вели закриті переговори щодо режиму використання мінеральних ресурсів). Цей процес фахівці називають атакою країн Третього світу на Систему Договору про Антарктику. Так, виступаючи 29 вересня 1982 р. на Генеральній Асамблеї ООН, прем'єр-міністр Малайзії заявив, що після успішного завершення конференції з морського права ООН відтепер має зосередити свою увагу на Антарктиці й визначити права всіх країн на володіння цими незаселеними територіями, незалежно від раніше проголошених претензій з боку окремих держав. Цей заклик міністр закордонних справ Малайзії повторив під час урочистого підписання Конвенції ООН з морського права 9 грудня 1982 р. в Монтего-Бей (Ямайка). У своєму виступі він підкреслив, що величезний потенціал Антарктики повинен використовуватись в інтересах усього людства (Голіцин, 1989).

Таким чином, з ініціативи Малайзії питання про Антарктику було вперше внесено до порядку денного 38-ї Генеральної Асамблеї ООН у 1983 р. У дебатах довкола цього питання Малайзію підтримала ціла низка країн, зокрема, Антигуа і Барбуда, Замбія, Алжир, Пакистан, Бангладеш, Шрі-Ланка, Гана, Камерун та ін. У своїх виступах делегати зазначених країн підкреслювали, що Договір про Антарктику, маючи позитивні напрацювання (забезпечення миру, свободи наукових досліджень тощо), містить також і суттєві недоліки, які в рамках цієї статті доцільно стисло розглянути, так само як і аргументацію, наведену для їх спростування Консультативними Сторонами.

Серед звинувачень центральне місце займала критика встановленого статусу Консультативної Сторони і закритого механізму прийняття рішень у рамках СДА. У заяві Малайзії зазначалося, що дворівневе членство в СДА є неприйнятним через свою винятковість, непідзвітність ООН і закритість (Голіцин, 1989). Практично всі прибічники позиції Малайзії називали такий стан речей дискримінаційним, оскільки для участі в

договорі країни мають відповідати жорстким критеріям, встановленим її першими учасниками. Зрозуміло, казали вони, що ці критерії прийнятні тільки для заможних країн з високим рівнем розвитку науки.

У свою чергу Консультативні Сторони доводили, що багаторівнева структура членства у СДА виправдана й цілком відповідає практиці роботи інших міжнародних організацій, включаючи ООН. Різний ступінь участі у СДА пояснювався також тим, що особливі умови Антарктики, унікальність і вразливість її природного середовища висувають вимогу надавати право прийняття рішень з регулювання діяльності в цьому регіоні тільки тим країнам, які мають спеціальний досвід з вирішуваних питань. При цьому набуття консультативного статусу означає не отримання додаткових благ і вигод, а розподіл додаткової відповідальності і зобов'язань, пов'язаних зі значними фінансовими затратами (Голіцин, 1989).

Крім цього, особлива критика лунала на адресу Консультативних Сторін у зв'язку з їхньою позицією щодо майбутнього використання ресурсів Антарктики. Малайзією та її союзниками пропонувалось напрацювати новий режим міжнародного співробітництва в Антарктиці, який охоплював би ширше коло питань і мав універсальний характер, забезпечуючи пріоритет колективних інтересів над вузьконаціональними. Такий режим, на їхню думку, повинен діяти на засадах правової концепції спільного надбання людства. У 1980-их рр. ця концепція набула особливої популярності серед країн, що розвиваються; більше того, вона розглядалася як обов'язкова умова перебудови сучасних міжнародних економічних відносин. На той час окремі положення цієї концепції вже були закріплені в Договорі про принципи діяльності держав з вивчення і використання космічного простору (1967 р.), Договорі про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах (1979 р.) та Конвенції ООН з морського права (1982 р.). Посилаючись на досвід зазначених угод, Малайзія та її союзники зазначали, що застосування концепції спільного надбання людства забезпечило б, окрім використання Антарктики виключно з мирною метою, також і заборону присвоєння в різний спосіб будь-якого її простору, включаючи видобуті в ньому ресурси; а управління, економічна розробка та розподіл ресурсів здійснювався б на широкій міжнародній основі з урахуванням особливих потреб країн, що розвиваються.

Пояснюючи причини, які унеможливають застосування вказаної концепції в Антарктиці, Консультативні Сторони наводили три основних аргументи. По-перше, на відміну від космосу та глибоководних районів океанічного дна, в Антарктиці немає правового вакууму. Вже протягом тривалого часу в цьому регіоні діє ефективний режим на основі Договору про Антарктику, відкритий до приєднання всіх країн. Цей договір відповідає положенням Статуту ООН і універсальним принципам сучасного міжнародного права.

По-друге, попри те, що претензії на суверенітет в Антарктиці з боку деяких країн – учасниць договору не визнаються переважно більшістю країн, вони є суттєвим елементом політико-географічного положення Антарктики. Ця ситуація відображена у статті IV Договору про Антарктику щодо замороження питання територіальних претензій, а прийняті згодом на базі договору конвенції про збереження тюленів і морських живих ресурсів закріпили існуючий статус-кво. Таким чином, Антарктика не може розглядатись як “нічийна земля” (*res nullius*), а у світлі положень Конвенції ООН з морського права вона не є районом, розташованим за межами національної юрисдикції.

По-третє, концепція спільного надбання людства містить певну, завчасно визначену спрямованість на встановлення режиму експлуатації ресурсів без належного урахування природоохоронних потреб. Натомість для Антарктики з її вразливою екосистемою потрібен режим з акцентом на захист навколишнього середовища, який у свою чергу допускає експлуатацію мінеральних ресурсів тільки після дотримання необхідних вимог, зокрема, наявності достатніх гарантій збереження екологічної рівноваги навколишнього середовища.

З огляду на це всі Консультативні Сторони принципово й послідовно не брали участі у прийнятті будь-яких резолюцій ООН, пов'язаних з Антарктикою. У зв'язку з цим рішення ухвалювались Генеральною Асамблеєю шляхом голосування. Результати таких голосувань

починаючи з 1985 р. були практично незмінні: 95 держав голосували “за”, жодна не голосувала “проти”, 12 держав “утримувались”, а 40 держав не брали в голосуванні участі і з цієї ж причини ухилялись від виконання резолюцій. До останніх, крім Консультативних Сторін, відносились держави, прихильні до США, які упродовж 1980-их рр. набули консультативного статусу. Як стверджують дослідники, таке бойкотування рішень стало безпрецедентним в історії ООН (Davis, 2007). Причому ситуація не змінювалась десятиліттями, оскільки як нападники, так і захисники США двадцять років поспіль наводили одні й ті ж аргументи. У зв’язку з чим проблематика Антарктики за останнє десятиліття поступово відійшла на задній план.

Разом з тим Консультативні Сторони були змушені визнати закритий характер роботи США і зробити відповідні висновки. Так, починаючи з 1983 р. неконсультативні сторони отримали статус спостерігачів на КНДА, а з 1985 р. – такий же статус на спеціальних нарадах з розробки правового режиму освоєння мінеральних ресурсів Антарктики (Vos, 1991). Більше того, зросла готовність Консультативних Сторін надавати консультативний статус іншим державам, прихильним до США, причому вимоги до здійснюваної наукової діяльності відчутно спростилися (Veeby, 1991). Так, ФРН отримала у 1981 р. статус Консультативної Сторони тільки після будівництва станції цілорічного функціонування. Натомість Індія отримала цей статус два роки потому, маючи лише сезонну (літню) наукову базу. Рішення щодо набуття консультативного статусу складала левову частку у структурі загальних питань, розглянутих на КСДА (рис. 3).

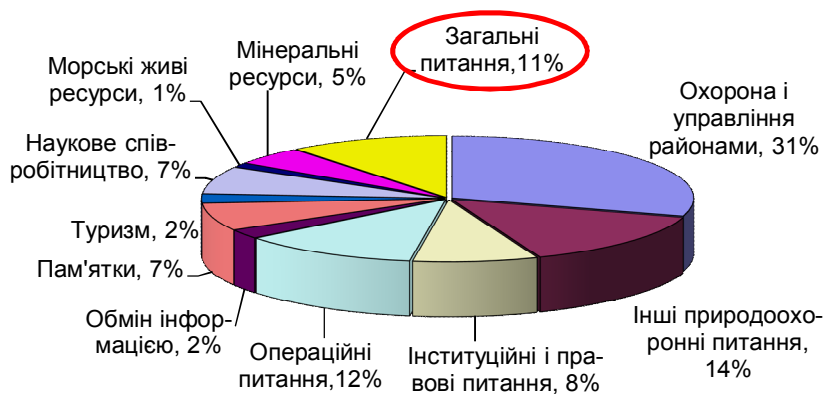

Рис. 3. Структура актів КНДА, ухвалених у 1981–1990 рр.

Для Консультативних Сторін набуття консультативного статусу іншими країнами розглядалось як засіб запобігання можливому скасуванню чи перегляду США. Власне в цьому й полягала їхня реакція на атаку режиму з боку країн Третього світу. У свою чергу країни, прихильні до США, здобували консультативний статус попри значні державні витрати (пов'язані з виконанням головної умови членства в США – організацією та проведенням постійних антарктичних експедицій), прагнучи брати участь у переговорному процесі з розробки режиму освоєння мінеральних ресурсів Антарктики (Dodds, 1997). Іншою причиною також була нагальна необхідність проведення комплексних моніторингових досліджень змін у навколишньому середовищі, особливо тих, що становлять потенційну загрозу державній безпеці. Зокрема Нідерланди були й залишаються вкрай зацікавленими у вивченні змін клімату і пов'язаних з ними таненні льодовикового щита Антарктики й підвищення рівня Світового океану, що своєю чергою впливає на безпеку та життєдіяльність прибережних країн.

Перебіг цих подій не міг не вплинути на прискорене приєднання нових країн до Договору про Антарктику. Першою країною, що набула статус Консультативної Сторони (після країн-підписантів), стала Польща у 1976 р., тобто через 15 років після набуття чинності Договором про Антарктику. Якщо станом на 1980 р. нараховувалось 22 держави

(13 Консультативних і 9 Неконсультативних Сторін), то вже упродовж наступного десятиліття кількість держав майже подвоїлась і досягла 40-ка (рис. 4).

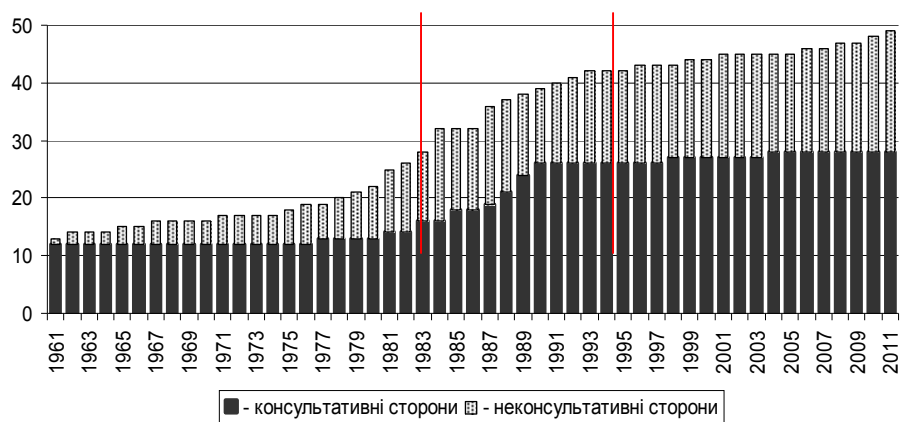

Рис. 4. Динаміка приєднання країн до Договору про Антарктику за 1961–2011 рр. (джерело: офіційний веб-сайт Секретаріату Договору про Антарктику; режим доступу: <http://www.ats.aq>).

Набуття статусу Консультативної Сторони такими потужними й густонаселеними країнами, як Бразилія та Індія (1983 р.) і Китай (1985 р.), спростувало пануюче серед країн Третього світу сприйняття США виключно як закритого елітного клубу високорозвинених країн (Veeby, 1991). У свою чергу, різке збільшення кількості держав, що приєдналися до Договору про Антарктику протягом одного десятиліття, однозначно вказувало на зростання підтримки правового режиму Антарктики на міжнародній арені. Ці тенденції значно послабили подальшу атаку на США з боку країн Третього світу, що в підсумку не могло не позначитись на позиції самих країн – ініціаторів ревізії США. Так, за офіційною нотою Держдепартаменту США (країни-депозитарію Договору про Антарктику) 31 жовтня 2011 р., Малайзія приєдналася до Договору про Антарктику на правах неконсультативної Сторони, визнавши тим самим його принципи й норми і ставши таким чином 49-ю державою, що бере участь у роботі США.

4.4. 1990-ті рр. – пріоритет природоохоронної діяльності

Антарктика була об'єктом уваги світового природоохоронного руху ще у 1970-их рр. Так, Міжнародний союз охорони природи (МСОП) – найбільш впливова природозахисна організація – заявила у 1972 р. про необхідність надання Антарктиці статусу природного заповідника або "всесвітнього парку" (Голіцин, 1989; Mosley, 2007). У 1977 р., відколи Консультативні Сторони розпочали переговори щодо режиму експлуатації мінеральних ресурсів, 150 неурядових природозахисних організацій з 40-ка країн світу заснували Коаліцію Антарктики та Південного океану (Antarctic and Southern Ocean Coalition, ASOC) з метою координації дій своїх членів в антарктичному регіоні. Найбільшим викликом для світового природоохоронного руху була Конвенція про регулювання освоєння мінеральних ресурсів Антарктики. ASOC, "Грінпіс", Всесвітній фонд природи (WWF) та інші громадські організації вдалися до активної кампанії, покликаної перешкодити процесові ратифікації Конвенції урядами країн – членів Договору про Антарктику. У країнах, де "зелені" мали відчутний вплив на органи влади та громадське життя, ці заходи врешті-решт спрацювали (Herr and Davis, 1996). Так, Австралія у травні 1989 р., а згодом Франція у червні того ж року першими прийняли рішення не підписувати Конвенцію.

Цьому сприяли дві морські екологічні катастрофи, що мали місце напередодні і здобули широкий розголос у суспільстві. Одна катастрофа визнана найбільшою в Антарктиці, інша – однією з найбільших у світі. Йдеться про потонення судна постачання аргентинської антарктичної програми “Байя Параїсо” в січні 1989 р. поблизу острова Анверс у районі Антарктичного півострова, внаслідок чого з корпусу судна витікли 600 тис. літрів дизельного палива (Suter, 1991). У березні того ж року внаслідок аварії танкера “Ексон Валдез” поблизу узбережжя Аляски в море потрапив майже 41 млн. літрів нафти. Світова преса небезпідставно застерігала від подібних катастроф в Антарктиці у зв’язку з набуттям чинності Конвенцією (Heig and Davis, 1996).

Уряди Австралії та інших країн відмовились від підписання Конвенції не тільки через реакцію громадськості, але й через незначну зацікавленість переважної більшості підприємств видобувної галузі у розробці корисних копалин в Антарктиці. Промислова експлуатація ресурсів була визначена як економічно недоцільна через високу вартість видобутку й супутні ризики, тому провідні нафтовидобувні компанії зосередились на інших районах з більш доступними покладами сировини.

До 1990 р. приклад Австралії і Франції наслідували Нова Зеландія, Італія, Бельгія, Чилі, Велика Британія та США, після чого стало остаточно зрозуміло, що політична кон’юнктура в рамках СДА змінилась і що Конвенція про регулювання освоєння мінеральних ресурсів так і не набула чинності. Держави ініціювали обговорення нової правової бази, яка б передбачала всебічний захист природного середовища Антарктики. Така база була напрацьована у стислі строки – всього за два роки, і вже у 1991-му Консультативні Сторони ухвалили Протокол про охорону навколишнього середовища до Договору про Антарктику (набув чинності у 1998 р.).

Показово, що Протокол містить доопрацьовані базові положення Конвенції про регулювання освоєння мінеральних ресурсів, такі як питання захисту природного середовища, порядок подання та розгляду заяв на здійснення діяльності в Антарктиці, відповідальність операторів та їх інспектування. Проте принципова особливість Протоколу як своєрідної “екологічної” конституції СДА полягає в тому, що він накладає мораторій на промислову розробку та експлуатацію корисних копалин строком на 50 років (тобто до 2041 р.) і проголошує Антарктику природним заповідником, призначеним для миру і науки. Крім того, у Протоколі сформульовані правила збереження антарктичної флори та фауни, утилізації та вивезення відходів, заходи запобігання забрудненню морського середовища регіону. Особливістю Протоколу є й те, що він закладає принципи контролю різних видів діяльності, а також регулює створення цілої системи локальних підохоронних районів зі спеціальним режимом управління, включаючи історичні місця та пам’ятки Антарктики. Ці питання ґрунтовно висвітлені в попередніх роботах автора (Федчук, 2009; Федчук, 2006). Наразі варто відзначити, що розгляд і ухвалення планів управління такими районами разом з іншими питаннями охорони навколишнього середовища становили дві третини всіх рішень, прийнятих Консультативними Сторонами у 1991–2000 рр. (рис. 5).

Скасування Конвенції про регулювання освоєння мінеральних ресурсів (точніше, ненабуття нею чинності) вказує, з одного боку, на вразливість принципу консенсусу в рамках СДА, а з іншого – на ефективність міжнародної природоохоронної кампанії, спрямованої проти підписання Конвенції. Разом з тим Консультативні Сторони не змогли б оперативного погодити Протокол про охорону навколишнього середовища без набутого за попереднє десятиліття досвіду складного переговорного процесу стосовно “мінеральної” Конвенції.

4.5. 2000-ні рр. – інституціалізація СДА: реагування на нові виклики

Понад 40 років Система Договору про Антарктику не мала жодного постійного виконавчого органу, необхідність якого ставала все більш очевидною з огляду на те, що документообіг та кількість ухвалених рішень постійно зростали (рис. 6), а самі КНДА з часом почали відігравати суттєву роль у питаннях оперативного і стратегічного управління антарктичним регіоном.

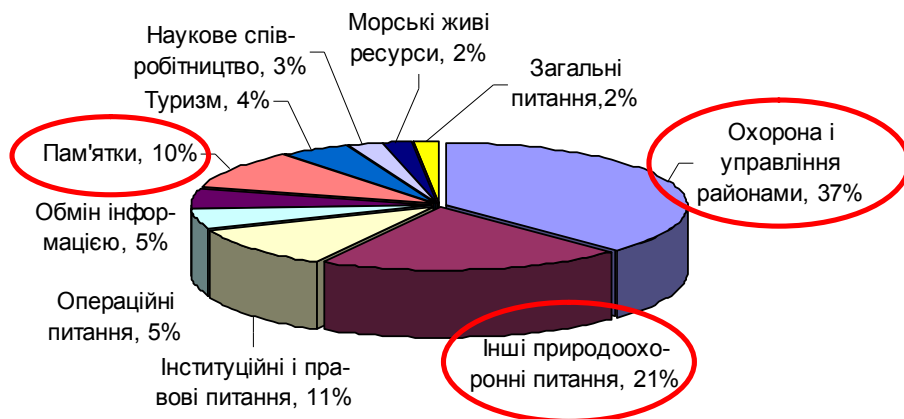

Рис. 5. Структура актів КНДА, ухвалених у 1991–2000 рр.

За домовленістю Консультативних Сторін 1 вересня 2004 р. було створено секретаріат Договору про Антарктику зі штаб-квартирою у м. Буенос-Айрес (Аргентина). На секретаріат покладено виконання таких завдань, як сприяння у проведенні щорічних КНДА і засідань суміжних комітетів; збирання, збереження і розповсюдження документів КНДА (для внутрішнього користування); а також підготовка й поширення інформації про роботу СДА і міжнародну діяльність в Антарктиці (взаємодія з широкою громадськістю).

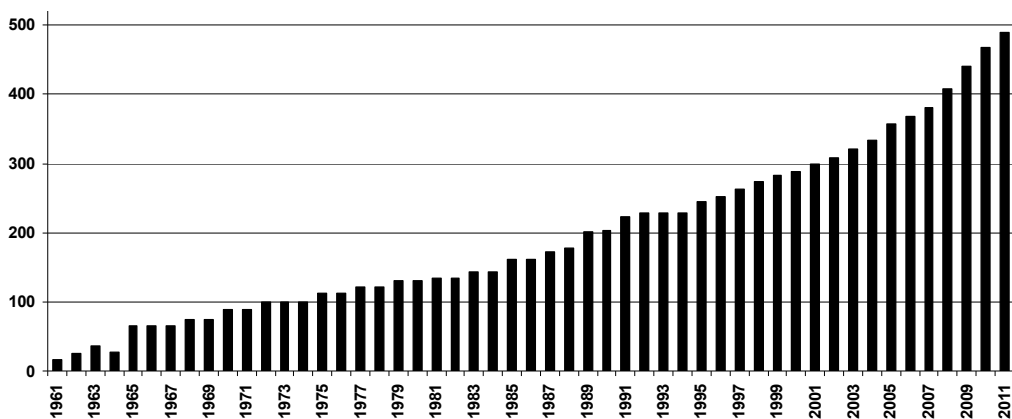

Рис. 6. Загальна кількість актів КНДА, 1961–2011 рр.

Таким чином, у структурі ухвалених на КНДА за минуле десятиліття рішень можна чітко виділити три тенденції, спрямовані на подальшу інституціалізацію СДА (рис. 7). По-перше, це прийняття низки постанов щодо регулювання діяльності Секретаріату Договору про Антарктику: затвердження програми заходів та бюджету організації на кожен фінансовий рік; затвердження положення про штаб-квартиру секретаріату, роботу його персоналу, обрання та призначення Виконавчого секретаря.

По-друге, систематичний перегляд Консультативними Сторонами правил процедури (регламенту) КНДА і суміжних комітетів, інструктивних приписів з подання, перекладу та розповсюдження документації внутрішнього користування, формування збірників чинних документів СДА. Особлива увага приділяється ревізії статусу раніше ухвалених актів і визначення переліку тих документів, які втратили чинність або, навпаки, вимагають вжиття додаткових заходів з посилення виконання окремих ухвалених рішень. У першу чергу

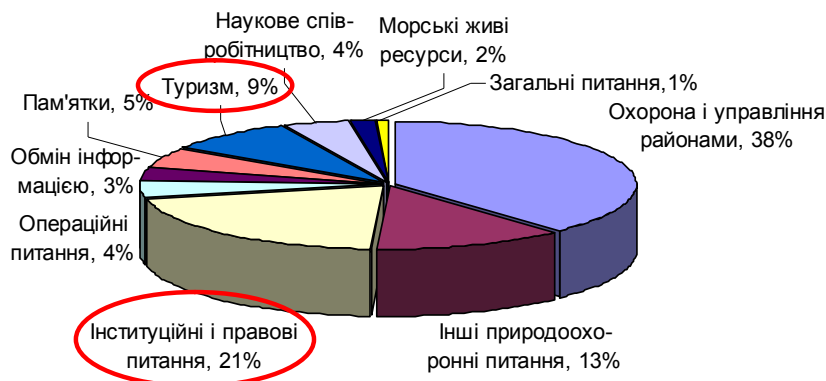

Рис. 7. Структура актів КНДА, ухвалених у 2001–2011 рр.

Йдеться про прискорення імплементації Додатку VI до Мадридського Протоколу щодо матеріальної відповідальності в разі настання надзвичайної екологічної ситуації. Нині тільки п'ять країн (Фінляндія, Перу, Польща, Іспанія і Швеція) вже ратифікували Додаток VI. У свою чергу США, Велика Британія, Австралія, Нова Зеландія та Нідерланди знаходяться на заключній стадії ратифікації цього документа. Інші Сторони Договору про Антарктику перебувають на різних стадіях імплементації Додатку VI, виходячи з особливостей національного законодавства. Зокрема, Україна послідовно заявляла на останніх КНДА про те, що має намір здійснити ратифікацію одночасно з ухваленням Закону України «Про діяльність в Антарктиці» та внесенням змін до законодавства України, які впливають із зобов'язань України згідно з Додатком VI¹.

На останній, 34-й КНДА Консультативні Сторони підтримали спільну ініціативу Франції, Австралії та Іспанії про спонукання дипломатичними заходами держав – Сторін Договору про Антарктику, які ще не стали Сторонами Мадридського Протоколу (14 держав), приєднатись до цього Протоколу з метою якнайкращого забезпечення всебічної охорони навколишнього природного середовища Антарктики. Також з нагоди 50-річчя набуття чинності Договором про Антарктику всі учасники КНДА одноголосно ухвалили Декларацію про співробітництво в Антарктиці, спрямовану на зміцнення зобов'язань, що впливають з цього Договору.

По-третє, з 2004 р. на КНДА і спеціальних нарадах активно обговорюються питання правового регулювання, екологічної оцінки та безпеки туристичних подорожей. Проте різні позиції Консультативних Сторін щодо розвитку комерційних видів діяльності в регіоні не дозволяють досягти консенсусу в питанні регулювання антарктичного туризму. Як наслідок, Сторони тривалий час не могли ухвалити обов'язковий до виконання нормативний акт. Так, Захід 15 (2009) «Висадка людей на берег з пасажирських суден у районі дії Договору про Антарктику», а також інші нормативно-правові акти СДА (процедури оцінки впливу на навколишнє середовище, вимоги до страхування та наявності планів дій у надзвичайних ситуаціях, директиви щодо підготовки учасників туристичних експедицій та ін.) визначають не стільки стратегічний розвиток туризму, скільки закріплюють уже існуючу практику туроператорів з організації морських круїзів в Антарктиці. Більше того, відсутність загальноприйнятого тлумачення таких понять, як «засоби розміщення»,

¹ Проект Закону України «Про діяльність в Антарктиці» визначає державну політику і повноваження органів виконавчої влади, а також регулює діяльність громадян та юридичних осіб України у сфері дослідження та використання Антарктики. На момент подання статті до друку законопроект перебував на опрацюванні профільного Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти.

“інфраструктура”, а також єдиного розуміння необхідних нормативних стандартів здійснення туристичної діяльності не давали делегатам змоги досягти консенсусу навіть щодо спільної резолюції – з юридичної точки зору необов'язкового (декларативного) документа. Так, результатом багаторічних дебатів стала Резолюція 7 (2009) “Загальні принципи антарктичного туризму”, яку підтримали всі Консультативні Сторони, вочевидь через розмитість її формулювань. Загалом Резолюція закликає Сторони здійснювати подальшу попередню розробку правил туристичної діяльності, які повинні забезпечити формування узгоджених рамкових засад регулювання туризму (Федчук, 2010).

Наразі такою попередньою розробкою є правила відвідування найбільш популярних ділянок Антарктики. За останні роки такі правила увалено для 29 місцевостей, більшість із яких знаходяться в районі Антарктичного півострова (кожен подібний район можуть відвідувати до 15 тисяч туристів за сезон). Ці правила передбачають застосування таких інструментів управління, як вимоги до стоянки і висадки на берег суден та яхт; зонування території з метою впровадження різних рівнів контролю за відвідувачами; умови поведінки з дикими тваринами; а також встановлення інших сезонних обмежень на відвідування (Федчук, 2009).

Актуальною прогалиною в регулюванні туристичної та іншої неурядової діяльності лишається використання наземної стаціонарної інфраструктури. Такі об'єкти, по-перше, сприятимуть подальшому поширенню туристичної діяльності як вздовж узбережжя, так і вглиб материка, що у свою чергу призведе до збільшення кумулятивного впливу на довкілля Антарктики і чистоту виконуваних науково-дослідних робіт. По-друге, в ході експлуатації таких об'єктів неодмінно виникнуть питання юрисдикції і прав власності і, як наслідок, питання суверенітету в Антарктиці. З огляду на це комерційний туризм слід розглядати як черговий виклик СДА, а пов'язані з ним прогалини в регулюванні мають бути вирішені вже найближчими роками, до появи прецеденту в цій сфері. За таких умов на порядку денному КНДА в поточному десятилітті слід очікувати прийняття спеціального нормативного документа на кшталт окремої конвенції. Такий перебіг ситуації відповідав би логіці розвитку СДА, адже усталені на цей час комерційні види діяльності, пов'язані з морським промислом в Антарктиці, вже давно врегульовані відповідними конвенціями.

Таким чином, вищезазначені основні заходи й акти, ухвалені після 2000 р., в цілому спрямовані на посилення стабільності міжнародно-правового режиму Антарктики. Оцінити ефективність цих заходів можна буде з часом.

5. Обговорення результатів і висновки

Підписаний у 1959 р. Договір про Антарктику є, по суті, військово-політичним пактом, у якому досягнуто компромісу з вузького, але тим не менш важливого в міжнародних відносинах кола питань. Виняткове значення Договору в міжнародному праві полягає перш за все в ефективному забезпеченні у Південній полярній області співробітництва держав з різними геополітичними інтересами. Досягнутий у Договорі баланс інтересів збережено у подальших актах Консультативних Сторін. Головний принцип міжнародно-правового режиму Антарктики полягає в тому, що регулювання видів діяльності, безпосередньо не охоплених Договором, здійснюється на основі окремих угод (конвенцій), які передбачають визнання всіма зацікавленими сторонами основоположних принципів Договору про Антарктику. При цьому режим, зберігаючи принципові положення Договору про Антарктику, в той же час відображає його доповнення, а відтак і значний розвиток та вдосконалення всієї СДА. Процес такого доповнення, розвитку і вдосконалення був тривалим, непростим і поки що не вбачається завершеним.

Яскравим прикладом такої незавершеності є певне протиріччя, яке впливає із співвідношення ухвалених актів КНДА з усталеними цінностями, які асоціюються з Антарктикою. Рис. 8 ілюструє факт, що Консультативні Сторони за весь час роботи КНДА

проділили практично однакову увагу як природоохоронним, так і політико-економічним питанням, продемонструвавши тим самим намагання задовольнити протилежний суспільний запит на неосвоєній території: з одного боку, Антарктика розглядається як планетарний заповідник, а з іншого – як полюс геополітичних інтересів. При цьому типологія цінностей Антарктики й алгоритми їх ранжування потребують подальшого вивчення.

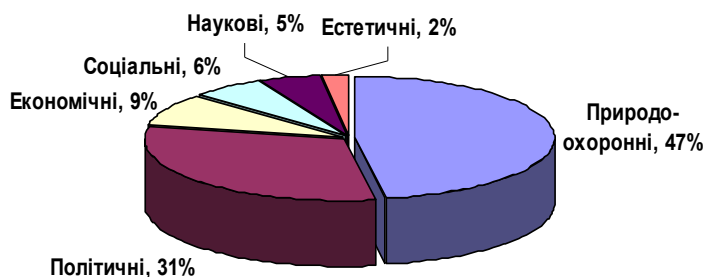

Рис. 8. Співвідношення загальної кількості актів КНДА за 1961–2011 рр. з цінностями, які ототожнюються з Антарктикою.

Тим не менше дане дослідження чітко вказує на те, що за 50 років роботи СДА найбільша кількість ухвалених актів стосується саме природоохоронних питань. Ця обставина має особливе значення, зважаючи на те, що Договір про Антарктику не вирішує жодних питань з охорони природи. З огляду на це заслуга КНДА полягає в тому, що Консультативні Сторони, фіксуючи увагу міжнародної спільноти до проблем Антарктики і підкреслюючи при цьому зростаюче значення охорони природи, постійно розширювали аспекти збереження природного середовища і ухвалювали відповідні рішення. Підписання Протоколу про охорону навколишнього середовища надало всій СДА цілісного характеру, і тепер вона втілює інтереси не тільки сторін Договору про Антарктику, а й усього людства. Цю обставину слід розглядати як визначальну в подальшому розвитку міжнародного співробітництва з вирішення проблем Антарктики.

Разом з тим аналіз структури ухвалених актів за кожне десятиліття роботи регулярних і спеціальних КНДА дозволив виявити актуальну для кожного періоду проблематику, що в цілому вказує на поступальний (еволюційний) характер розвитку СДА. Так, завданням першого десятиліття роботи КНДА (1960-ті рр.) було забезпечення обміну інформацією і налагодження міжнародного наукового співробітництва. Десять років потому, у 1970-их, коли культура такого співробітництва в регіоні була встановлена, а наукова діяльність стала дієвим інструментом дипломатії, Консультативні Сторони приступили до розробки режиму освоєння природних ресурсів: спочатку морських живих, а згодом – викопних мінеральних. Це у свою чергу стало своєрідним каталізатором появи чотирьох відмінних тенденцій СДА, особливо характерних для 1980-их рр. – найбільш динамічного періоду розвитку міжнародно-правового режиму регіону.

По-перше, в цей період між Консультативними Сторонами всередині самої СДА загострюються дебати, спрямовані на вироблення режиму використання мінеральних ресурсів антарктичного регіону. По-друге, відбувається послідовна дипломатична атака на Договір про Антарктику з боку країн, які не приєдналися до нього. Метою їхніх зусиль була заміна системи Договору про Антарктику як нібито пережитку колоніалізму на принципово новий міжнародно-правовий режим, в забезпеченні якого ключову роль відігравали б ООН і, зокрема, країни, що розвиваються. По-третє, у 1980-ті рр. посилюється усталений міжнародно-правовий режим Антарктики за рахунок безпрецедентного збільшення числа держав, які приєдналися до Договору про Антарктику. Так, якщо у 1980 р. кількість таких держав зростає лише до 22, то вже впродовж наступного десятиліття вона майже подвоїлась

і досягла сорока. Іншими словами, якщо атака на СДА не була успішною для країн-ініціаторів, то країни – прихильники СДА, навпаки, здобули відповідне членство і почали відігравати деяку роль у міжнародному управлінні Антарктикою.

По-четверте, в 1980-их рр. у світі зростає занепокоєння проблемами охорони природи Антарктики і пов'язане з цим активне і, врешті-решт, успішне просування міжнародними природоохоронними організаціями концепції заповідного статусу Антарктики. Ця тенденція стала визначальною упродовж наступних, 1990-их рр.: левова частка актів КНДА стосувалась утвердження і перегляду планів управління спеціальними підохоронними районами Антарктики. У свою чергу заходи й акти з інституціалізації СДА, ухвалені після 2000 р., в цілому були спрямовані на посилення стабільності міжнародно-правового режиму Антарктики і закладали підґрунтя для належного реагування на нові виклики СДА.

Незважаючи на виявлений поступальний розвиток міжнародно-правового режиму Антарктики, історіографія СДА вказує на два коротких, але критичних періоди біфуркації з інтервалом у 30 років. Перший такий період спостерігався у 1959–1961 рр. і закінчився набуттям чинності Договором про Антарктику, що символізувало успіх міжнародної дипломатії – назрілі міжнародні конфлікти з питань Антарктики було спрямовано в русло стабільності та співробітництва. Посилення міжнародного характеру такого співробітництва за рахунок нових країн – членів Договору про Антарктику стало позитивним чинником для поступової трансформації територіальних претензій зі стану “замороження” у стан “нереалізованості”.

Другий критичний період позначив 1989–1991 рр., коли Антарктика з потенційного району піонерного освоєння викопних ресурсів перетворилась на планетарний заповідник. Зміцненню міжнародно-правового режиму Антарктики сприяли ретельна підготовка та підписання в цей період Протоколу про охорону навколишнього середовища до Договору про Антарктику. Не вносячи принципових змін у правовий статус Антарктики, даний акт поширив у цьому регіоні міжнародно-правовий режим на нові види діяльності (в першу чергу неурядові). Крім того, встановлений у ньому мораторій на розробку природних ресурсів є свого роду гарантією від поновлення територіальних претензій на термін дії Протоколу (до 2041 р.). До завершення цього терміну має бути підготовлене остаточне рішення щодо суверенітету в Антарктиці, а також урегульовано проблему розмежування континентального шельфу в Південному океані. Таким чином, 2041 р. прогнозується як третя точка біфуркації розвитку СДА.

Очевидно, що напрацьований у рамках СДА механізм ухвалення актів буде активно задіяний для вирішення нових регіональних (екологічних, наукових, управлінських та експлуатаційних) проблем поточного десятиліття. Зокрема, серед нагальних природоохоронних викликів – проблема проникнення немісцевих біологічних видів, оптимізація діяльності людини в регіоні внаслідок природних змін в екосистемі Антарктики у зв'язку з глобальним потеплінням. У свою чергу, назрілими політико-економічними викликами є проблеми регулювання туристичної діяльності та комерціалізації наукових, у першу чергу біологічних, результатів.

Таким чином, розвинений міжнародно-правовий режим антарктичного регіону зі своїм адекватним адміністративним апаратом характеризуватиметься подальшим розширенням нормативно-правової бази Системи Договору про Антарктику.

Література

Антарктика: история, современность, перспективы / Шипцов А.А., Анцелевич Г.А., Ефремов В.С. и др.; Нац. агентство морск. исслед. и технол. – Киев: Наукова думка, 1997. – 258 с.

Голицын В.В. Антарктика: тенденции развития режима. – М.: Междунар. отношения, 1989. – 336 с.

Слевич С.Б. Антарктика в современном мире. – М.: Мысль, 1985. – С. 164–177.

Федчук А. Історичні місця і пам'ятки Антарктики: класифікаційно-просторовий аналіз для потреб туризму // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль: Підручники і посібники. – 2006. – Випуск 1 (13). – С. 100–106.

Федчук А. Розвиток туризму на антарктичних станціях: аналіз позицій Консультативних Сторін та перспективи для України // Український антарктичний журнал. – 2010. – № 9. – С. 302–320.

Федчук А. Структура широкомасштабного управління у районі станції Академик Вернадський // Український антарктичний журнал. – 2009. – № 8. – С. 307–319.

Abbink B. Antarctica in the 1980s: subject of international politics // Steps of Foundation of Institutionalized Antarctic Research / Edited by Cornelia Lüdecke. – Munich, 2007. – 163–177 pp.

Bos A. Consultative Status under the Antarctic Treaty: redefining the criteria? In: Arnfinn Jørgensen-Dahl & Willy Østreng (eds.). The Antarctic Treaty System in world politics. – Fridtjof Nansen Institute, 1991. – 335–342 pp.

Chaturvedi S. The polar regions. A political geography. – Chichester etc.: Scott Polar Research Institute, 1996. – 306 p.

Coll A.R., Anthony C.A. (eds.). The Falklands war: lessons for strategy diplomacy and international law. – Boston etc., Allen & Unwin, 1985. – 252 pp.

Davis J. The National Geographic Magazine's portrayals of Antarctica. In: Steps of Foundation of Institutionalized Antarctic Research. Proceedings of the 1st SCAR Workshop on the History of Antarctic Research (Munich, 2-3 June, 2005) / Edited by Cornelia Lüdecke. – Munich, 2007. – 28–50 pp.

Dodds K. Geopolitics in Antarctica: views from the Southern Oceanic Rim. Chichester etc., Scott Polar Research Institute, 1997. – 252 pp.

Herr R., Davis B. ATS decision-making and change: the role of domestic politics in Australia / Olav Schram Stokke and Davor Vidas (eds.). Governing the Antarctic: The effectiveness and legitimacy of the Antarctic Treaty System. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 331–360 pp.

Meadows D. The limits to growth. A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind. London, Earth Island Limited. – 1972. – 205 pp.

Mosley G. Antarctica: Securing its heritage for the whole world. – Chanterbury, 2007. – 30 pp.

Russian Federation. On the strategic role of the Antarctic Treaty of 1959 in the process of regulation of international relations in the South Polar region of the Earth // Working Paper WP-46, XXXII Antarctic Treaty Consultative Meeting (April 6-17, 2009, Baltimore, USA, 2009). – Baltimore, 2009. – 7 p.

Russian Federation. On the status and development of the Antarctic Treaty System // Working Paper WP-49, XXXI Antarctic Treaty Consultative Meeting (June 2-13, 2008, Kyiv). – Kyiv, 2008. – 4 p.

Suter K. Antarctica: private property or public heritage? – Leichhardt: Pluto Press Australia; London: Zed Books Ltd. – 1991. – 209 p.

Trolle-Andersen R. The Antarctic scene: legal and political facts / Gillian D. Triggs (ed.). The Antarctic Treaty regime: law, environment and resources. – Cambridge etc.: Cambridge University Press, 1987. – 57-64 pp.